

БАШТАЛГЫЧ БИЛИМ БЕРҮҮНҮ ӨРКҮНДӨТҮҮДӨ К.САРТБАЕВДИН
ИННОВАЦИЯЛЫК АРАКЕТТЕРИ

Култаева У.Б. - филология илимдеринин доктору, Үмүт Култаеванын “Тил билги” автордук жогорку мектебинин незиздөөчүсү

Аннотация: Макалада К.Сартбаевдин XX кылымдын 70-80-жылдарындагы мурунку жалпы союздук масштабда билим берүүнү реформалоо мезгилиндеги педагогика-методикалык жана уюштуруучулук ишмердүүлүгү, башталгыч билим берүүнү өркүндөтүү багытындагы инновациялык аракеттери талдоого алынат.

Түйүндүү сөздөр: инновация, эксперимент, тажрыйба алмашуу, билим берүүнү реформалоо, башталгыч билим берүүнү өркүндөтүү, эксперименттик материалдардын анализи, окуу программаларды жана окуу китептерин талдоого алуу.

ИННОВАЦИОННЫЕ ДЕЙСТВИЯ К.САРТБАЕВА
В УСОВЕРШЕНСТВОВАНИИ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЕ

*Култаева У.Б. - филологические науки
Кандидат технических наук, Умүт Култаева
"Знай язык", Координатор авторской средней школы*

Аннотация: В статье анализируется педагогико-методические, организаторские деятельности и инновационные действия К.Сартбаева в 70-80гг. XX века в усовершенствовании начального образование, во время реформирования образование в всесоюзном масштабе.

Ключевые слова: инновация, эксперимент, обмен опытом, реформирование образования, усовершенствование начального образования, анализ экспериментальных материалов, анализ учебных программ и учебников.

INNOVATIVE ACTIONS OF K. SARTBAYEV IN IMPROVING PRIMARY EDUCATION

*Kultaeva U.B. - philological sciences
Candidate of Technical Sciences, Umut Kultaeva
"Know the language"
Author's High School Coordinator*

Annotation: The article analyzes the pedagogical, methodical, organizing activities and innovative actions of K. Sartbayev in the 70-80's of the 20th century. Actually in improving primary education, during the reforming of educational process at the All-union scope.

Key words: innovation, experiment, exchange of experience, education reform, improvement of primary education, analysis of experimental materials, analysis of curricula and textbooks.

Билим берүүнүн өзү жандуу, практикалык жана прогрессивдүү процесс, анын табияты дайыма жаңыланууга муктаж. “Инновация”¹ деген сөздүн сөздү чечмелөөгө туура келсе, аны латын тилинен которгондо “жаңылоо, жаңычылдык, өзгөртүү” дегенди түшүндүрөт. Аталган түшүнүк бир маданияттагы кайсы бир элементти экинчи маданиятка киргизүү максатында изилдөөлөрдө XIX кылымда колдонула баштаганы белгилүү. Ал эми XX кылымдын башында илимге жаңылык катары кирген **инноватика** таанып-билүүнүн жаңы тармагы материалдык өндүрүшкө жаңылык киргизүүчү техникага байланыштуу эле.

Педагогикалык инновациялык процесстер Батышта XX кылымдын 50-жылдарында таандык экенине карабастан, биздин билим берүүдө кылым аягына жакын активдүү

¹ Бекетова О. А. Инновация в образовании: понятие и сущность / Теория и практика образования в современном мире: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, июль 2014 г.). – Санкт-Петербург.

колдонула баштады. Бирок ага чейин «**инновация**» бизде болгон эмес дегенге болбойт. Анткени педагогикалык процесске келгенде инновация билим берүүнүн максатын, мазмунун, методун, формасын жаңылоо дегендикке жатат. Терминдин өзү колдонулбаганы менен анын мазмуну, маңызы алдыңкы педагогдордо болгон жана боло берет. Ошолордун бири Каратай Сартбаев. Каратай агай башталгыч класска билим берүү тармагына бүт өмүрүн арнап, аны кесип катары гана түшүнгөн жок. Ал билим берүүнүн бул тармагын **тагдырым** деп билди. К.Сартбаев кара жанын карч уруп, “каруусун казык, башын токмок” кылып, болгон билимин, бүт убактысын, жөндөмүн, тажрыйбасын бир гана ишке – башталгыч класска билим берүүгө жумшады. Ал жумуш алмаштырбады, кызматтык бийиктөөгө да умтулган жок. Башкасын айтпаганда да, 1960-жылдан 1988-жылга чейин 28 жыл бою бир орунда – Кыргыз педагогика илим-изилдөө институтунун башталгыч билим берүү боюнча секторунда илимий кызматкер, андан кийин сектор башчысы болуп турушу эле көп нерсени түшүндүрүп турат. Бул чейрек кылымдан ашык убакыт.

1960-1988-жылдары бул киши өмүрүнүн эң кубаттуу жаштык кезин, билиминин толукшуган кудурет-кубатын кыргыз балдарынын билим пайдубалы башталгыч билим берүүнү өркүндөтүү ишине жумшады. Анын педагогикалык чыгармачылыгынын эң жемиштүү жылдары да ушул мезгилге туура келет. Эгер Кыргызстан 1960-1990 – жылдары билим берүүдө чоң секирик жасап, улуттук интеллигенцияны калыптандыруунун бийиктигине жеткен болсо, анда Каратай Сартбаевдин түздөн-түз салымы жана опол тоодой эмгеги бар. Анын эмгеги башталгыч билим берүүнүн өтө маанилүү төмөнкү маселелеринде инновациялык аракеттерди жасаганы белгилүү:

1. К.Сартбаев башталгыч билим берүүнүн мазмуну анын «жаны» эсептелген **окуу программасы менен окуу китептеринин** үстүндө чыгармачылык менен иштеди. 1969-70 – окуу жылында 1-класс, 1970-71- окуу жылында 2-класс, 1971-72 – окуу жылында 3-классты жаңы программага өткөрүү ишинин башында турган. Ал бул ишти жөн гана кабинетте олтуруп жасаган жок. Өз ишинин адиси катары педагогикалык процесске түз катышып, мугалимдер менен окуучулардын кенен чөйрөсүндө болду. Чүй боорундагы Сокулук, Кеминдин мектептеринен башталган К.Сартбаевдин иш сапары алыскы Алай, Ат-Башы, Кара-Кулжа, Тянь-Шандын мектептерине чейин Республиканы чарк айлана, тынымсыз эл аралап, мугалимдердин арасында чыныгы чыгармачылык менен иштеген тажрыйбалуу адистерди баалап, алардын демине-дем кошуп, жаңы программанын жетишкендиги менен кемчиликтерин алар менен бирге талкуулап, иштин жыйынтыгын макала формасында жалпылап, “Мугалимдер газетасы”² аркылуу бүт аймактын башталгыч класс мугалимдерине жеткирип турду. Программадагы окуучулардын өздөштүрүүсүнө оордук келтирген материалдарды талкууга коюп, бул проблеманы чечүүгө салым кошту.

2. К.Сартбаевдин дагы инновациялык аракети **эксперименталдык иштерди** уюштуруудан көрүнөт. Ал эксперименталдык иштерди формалдуу жүргүзгөн жок. Эл аралык деңгээлде башталгыч билим берүүнүн кенен мейкиндигине чыгып, Россиянын Суздаль шаарында, Өзбекстандын Ташкен, Чирчик шаарларында өткөрүлгөн эксперименттерге кылдат байкоо салып, бул багыттагы жыйындарга катышып, өз оюн эл аралык деңгээлде ортого салып турду. Эксперименттин жыйынтыгына берилген СССРдин педагогика илимдер Академиясынын баасын эсепке алуу менен Республиканын мектептеринде бул ишти уюштурууга жетекчилик кылган. Эксперименталдык мектептерде иштеген мугалимдер менен тынымсыз байланышта болуп, аларга системалуу түрдө семинар уюштуруп, эксперименттин жыйынтыгын талкуулашы иштин ийгилигин камсыз кылган. Натыйжада педагогика илимдер Академиясынын кызматкерлери Кыргызстанга келип, 1983-жылдын 16-23-октябрында Фрунзе, Сокулук шаарларындагы, Орто-Алыш, Чоң-Арык мектептериндеги эксперименталдык иштерге жогору баасын берген.

3. К.Сартбаев башталгыч билим берүүнү өркүндөтүү **сапаттуу окуу китептери** менен тыгыз байланышта экендигин жакшы түшүнгөн. Анын бул багыттагы изденүүлөрү авторлорду туура тандоодон ачык көрүнгөн. Аларды окуу китептеринин автордук курамына кошуп, мектеп менен илим-изилдөөнү талапка ылайык айкалыштыра билди. Башталгыч билим берүүдө мындай билгичтик, ишке болгон дал ушундай мамиле анын инновациялык аракети менен түшүндүрүлөт. Натыйжада К.Сартбаевдин демилгеси менен окуу китептеринин бир нече варианттары түзүлдү. Айталы, сабаттуулуктун негизин калыптандыруучу 2-класстын “Кыргыз тили” окуу китебине илимдин дыйканы Жээнбай Мукамбаев менен чыгаан жаңычыл мугалим Ш.Шүкүралиевдин автор катары тандалышы башталгыч билим берүүнү өркүндөтүүнүн өзүнчө бир табылгасы болгон. Өзү да сабаттуулуктун негизи башталгыч класс экенин илимий жактан негиздеп, илимий³ эмгек жазып,

2 Сартбаев К. Жаңы программа – жаңы талап. /Мугалимдер газетасы, 1974. – 2-б.

3 Сартбаев К. Башталгыч класстарда кыргыз тилинин орфографиясын окутуу. 1-китеп. Фрунзе “Мектеп” 1983. – 88б.

макалалар жазуу менен гана чектелбестен, ал Кыргызстандын билим берүү тарыхында биринчилерден болуп «**Сабат таблицасын**» иштеп чыккан. Бул багытта «Орфографиялык сөздүктү» иштеген авторлордун бири. Башталгыч класста «Кыргыз тилинин орфографиясын окутуу» боюнча методикалык иштелмени жараткан окумуштуу-педагог;

4. Эгерде жалпы союздук масштабда балдарды **6 жаштан окутуунун новатор-мугалими Шалва Амонашвили болсо, Кыргызстанда К.Сартбаев** болчу. Алты жаштагы балдарды окутуу процессиндеги маселелер боюнча чечүүнү талап кылган проблемаларга педагогикалык коомчулуктун көңүлүн буруп, бул жооптуу иштин башында тургандардын бири да Каратай агай болчу. Бул багытта эксперименталдык иштерге дитин коюп, окуучулардын билин баалоонун критерийлерин иштеп чыккан; башталгыч билим берүүнүн мазмунун тактоого өз салымын кошкон. Окуу китептеринин жаңы муунун түзүүгө активдүү катышып, даярдоо класстары үчүн “Алиппе”, 6 жаштан окуган балдар үчүн “Алиппе”, 7 жаштан окуган балдар үчүн “Алиппе” окуу китептери К. Сартбаевдин калемине таандык эмгектер. Мезгилдик басма сөздөргө байма-бай макала жазып, баланы 6 жаштан окутуунун эффективдүүлүгүн илимий жактан далилдеп, ага коомчулукту ишендирген. 6 жаштагы балдар үчүн окуу программаларын иштеп чыгып, аны апробациядан өткөргөн; 1986-87-жылдары республика боюнча 21 миң бала мектепке, 8 миң бала бала бакчаларда 6 жашынан окутула баштаган. Алардын программа. Окуу китептери гана эмес, министрлик менен биргелекте мугалимдерди даярдоо милдети да К. Сартбаевдин мойнунда эле. Бул маселе боюнча Белоруссияда, Ала-Атада өткөн эл аралык жыйындарга баяндама менен чыгып, Кыргызстандагы башталгыч билим берүү ишинин татыктуу алып чыгып турган.

5. Мектептеги алдыңкы тажрыйбаларды жайылтуу ишинде К.Сартбаевдин эмгеги өзгөчө. Ал өз мезгилинде мыкты иш тажрыйбаларды кум ичинен алтын издегендей издеп, таап, алар боюнча массалык-маалымат каражаттарына тынымсыз маалымат берип турган. Ошол мезгилде Педагогика илим-изилдөө институтундагы башталгыч билим берүү сектору мугалимдердин өзүнчө эле консультативдик борборуна айланганын тарых унутпайт. Натыйжада, өзү да мугалимдер, ата-энелер үчүн башталгыч билим берүүнүн кеңешчисине айланган.

6. К.Сартбаевдин дагы бир жаңычылдыгы башталгыч **билим берүүнүн тарыхын изилдөөдө жеке позициясынын** бекемдиги менен түшүндүрүлөт. Ал улуттук билим берүүнүн башатында турган И.Арабаев, К.Тыныстанов жөнүндө али эч ким сөз кыла элек кезде, алардын атын атоого тыюу салынган кезде тартынбай өз пикирин айткан. Алардын мыкты табылгаларын, кемчиликтерин⁴ калыс талдаган. Аларга болгон урматы, берилгендиги өмүрүнүн акырына чейин таза сакталды.

⁴ Сартбаев К. Башталгыч билим берүүгө өзгөчө көңүл бурулсун / Советтик Кыргызстан, 1967, 26-август, 3-б.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Арабай уулу Э. Кыргыз алиппеси. Ташкент, 1924.
2. Бекетова О. А. Инновация в образовании: понятие и сущность / Теория и практика образования в современном мире: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, июль 2014 г.). – Санкт-Петербург.
3. Сартбаев К. Башталгыч класстарда кыргыз тилинин орфографиясын окутуу. 1-китеп. Фрунзе: Мектеп, 1983. – 88 б.
4. Сартбаев К. Башталгыч класстарда кыргыз тилинин орфографиясын окутуу. 2-китеп. Фрунзе: Мектеп, 1985. – 80 б.
5. Сартбаев К., Маразыкова З. Мектеп реформасынын талабына ылайык башталгыч класстарда эне тилинин окуу китептерин пайдаланууга карата методикалык көрсөтмө. Фрунзе: Мектеп, 1991.
6. Сартбаев К. 11 жылдык орто мектептердин 2-4-класстарынын окуучуларынын кыргыз тилинен алган билимине, билгичтигине жана машыккандыгына карата баа коюунун нормалары. Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо. Фрунзе: Мектеп, 1989, -45б.
7. Сартбаев К., Н.Ибраева., В.С.Тетенькин Үчүнчү класста окутуу. Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо. Фрунзе “Мектеп”, 1976. -92 б.
8. Сартбаев Каратай, Султан Турусбеков, Эсенгул Бердибаев, Бурул Рысбекова. “Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы”. Фрунзе: Мектеп, 1965.
9. Тыныстан уулу Касым. Эне тилибиз. 2-китеп // Биринчи баскыч мектептер жана өзүнчө окуучу чоңдор үчүн биринчи басылышы. Маскөө, СКПСэлдеринин борбордук басмасы жана -Ф.: Кырмамбас. 1932. -22 б.
10. Тыныстан уулу Касым. Эне тилибиз // Кыргыз тилиндеги тыбыштарды жана сөз бүтүштөрүн тааныткыч китеп. Жаңы тамга менен биринчи басылышы. -Ф.: 1928, 68 б.